

Жанар Сарсенбаева

*Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің
қауымдастырылған профессор м.а., саяси ғылымдарының кандидаты,
(Алматы, Қазақстан)
e-mail: zhakentiy@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН ТМД МЕМЛЕКЕТТЕРІ АРАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ ЖҮЙЕСІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада КСРО ыдырағаннан кейін пайда Тәуелсіз мемлекеттер достастығы ұйымының құрылу тарихы мен бүгінгі таңдағы ұйымға мүше елдері арасындағы интеграциялық байланыстары айқындалады. Қазақстан ұйымның құрылуы мен қалыптасуы тарихында шешуші роль атқарғандығы ерекше аталады. Тәуелсіз ел атанған соң Қазақстан өз даму жолын тапты. Халықаралық қарым-қатынастарда көпвекторлық ұстанымға артықшылықтар беріп, барлық елдермен достыққа негізделген байланыстар орнатты. Ол әсіресе Тәуелсіз мемлекеттер достастығы ұйымы аясында ерекше белсенді жүрді. Автор Қазақстан Республикасының ұйым аясында мемлекеттермен интеграциялық байланыстарын сараптап, оның негізгі бағыттарын анықтайды. Бүгінгі таңда ұйымға мүше елдермен байланыстардың ерекшеліктерін сипаттап, Қазақстан үшін ұтымды болатын мәселелерге талдау жасалынады. Қазақстан Республикасының ұйымға мүше өзге мемлекеттермен өзара саяси, әлеуметтік және экономикалық, білім және ғылым саласындағы байланыстарына мән беріліп, еліміз үшін пайдалы болатын мәселелерге ерекше көңіл аударылады. Бүгінгі күні ТМД елдері арасындағы шиеленісті байланыстар сипатталып, оның теріс әсеріне баға беріледі. Ұйымға мүше елдердің шиеленісті байланыстар жағдайында Қазақстан Республикасының сыртқы саясатының басымдылықтар мәселесі талданады. Көпвекторлы саясаттың артықшылықтарына баға беріліп, оның дұрыстығы дәлелденеді.

Түйін сөздер: *интеграциялық байланыстар, сыртқы саясат, ТМД, Еуразиялық экономикалық бірлестік, Кедендік одақ, БҰҰ, ЕҚЫҰ, Ислам ынтымақтастық ұйымы, Шанхай ынтымақтастық ұйымы.*

Жанар Сарсенбаева

КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕГРАЦИИ ГОСУДАРСТВ СНГ

Аннотация. В статье раскрывается история возникновения организации Содружества Независимых Государств, возникшей после распада СССР, и современные интеграционные связи между странами-членами организации. Особо отмечается, что Казахстан сыграл решающую роль в истории создания и

становления организации. Став независимой страной, Казахстан нашел свой путь развития. В международных отношениях он обеспечил многовекторную позицию и установил дружественные связи со всеми странами. Особенно активно он шел в рамках организации Содружества Независимых Государств. Автор анализирует интеграционные связи Республики Казахстан с государствами в рамках организации и определяет ее основные направления. На сегодняшний день дается описание особенностей связей со странами-членами организации и анализ вопросов, которые будут рациональными для Казахстана. Особое внимание уделяется взаимоотношениям Республики Казахстан с другими государствами-членами организации в политической, социальной и экономической сферах, сфере образования и науки, вопросам, которые будут полезны для нашей страны. На сегодняшний день описаны напряженные связи между странами СНГ и дана оценка его негативному влиянию. Анализируется вопрос приоритетов внешней политики Республики Казахстан в условиях напряженных связей стран-членов организации. Дается оценка преимуществ многовекторной политики и доказывается ее правильность.

Ключевые слова: *интеграционные связи, внешняя политика, СНГ, Таможенный союз, ООН, ОБСЕ, Организация исламского сотрудничества, Шанхайская организация сотрудничества.*

Zhanar Sarsenbayeva

KAZAKHSTAN IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL INTEGRATION OF THE CNS

Abstract. The article reveals the history of the emergence of the organization of the Commonwealth of Independent States, which arose after the collapse of the USSR, and modern integration ties between the member countries of the organization. It is particularly noted that Kazakhstan has played a decisive role in the history of the creation and formation of the organization. Having become an independent country, Kazakhstan has found its own way of development. In international relations, he ensured a multi-vector position and established friendly relations with all countries. It was especially active within the framework of the organization of the Commonwealth of Independent States. The author analyzes the integration relations of the Republic of Kazakhstan with the states within the organization and defines its main directions. To date, a description of the features of relations with the member countries of the organization and an analysis of issues that will be rational for Kazakhstan is given. Special attention is paid to the relations of the Republic of Kazakhstan with other member states of the organization in the political, social and economic spheres, education and science, issues that will be useful for our country. To date, the strained ties between the CIS countries are described and its negative impact is assessed. The article analyzes the issue of priorities of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan in the context of tense relations between the member countries of the organization. The advantages of a multi-vector policy are assessed and its correctness is proved.

Key words: *integration relations, foreign policy, CIS, Customs Union, UN, OSCE, Organization of Islamic Cooperation, Shanghai Cooperation Organization.*

Кіріспе

КСРО ыдырағаннан кейін бұрынғы одақтас республикалар арасында бір ұйым аясында бірігу идеясы пайда болды. Ұйым өзара сенімділікке негізделген қарым-қатынастар қалыптастыруға бағытталды. Нәтижесінде Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін жариялағаннан кейін, 1991 жылдың 21 желтоқсанында Алматы қаласында үлкен жиын өткізді. Нәтижесінде Тәуелсіз мемлекеттер достастығы деп аталатын жаңа халықаралық ұйым пайда болды. Ұйымның басты ерекшелігі, ол КСРО-ға бұрын мүше болған елдердің басын қосуында еді. Рас ұйымның жұмысына Балтық жағалауы елдері, оның ішінде Латвия, Литва және Эстония сынды елдер қатысудан бас тартса, алғашқы жылдары Грузия тек қана бақылаушы ел қызметін атқарды. 1993 жылы Грузия ұйымға мүше болып кіреді. Дегенмен түрлі саяси оқиғалар салдарынан Грузия ұйымға мүше болудан бас тартты. Мұндай ұйым жұмысына қатысудан бас тартқан елдер қатарында Украина да бар. Олардың барлығы да Ресейдің сыртқы саясаттағы ұстанымдарына наразылық білдіріп, ортақ ұйымда болу жөн деп таппады. Алғашқы жылдары ұйым жұмысына салғырт қараушылық әрекеттері өзге де елдерден байқалғанымен, уақыт өте келе ұйым жұмысына белсенді араласуын байқаймыз. Қазақстан Республикасы өз кезегінде ұйымның жұмысына алғашқы күндерден бастап белсенді қатысып келеді. Ұйым аясында атқарылатын саяси маңызы бар шаралармен қатар, әлеуметтік-экономикалық бастамаларға да қолдау білдіріп келеді. ТМД мемлекеттерімен белсенді өзара ықпалдасу үдерістері қоғамның барлық саласын қамтып отыр.

Ұйымның өз жарғысы және түрлі салаларды реттеуге бағытталған Кеңестер қызметі бар. Сонымен қатар ұйым тек қана бір бағытта ғана дамып отырған жоқ. Ұйымға мүше елдер арасында өзара саяси және экономикалық сипаттағы бірігушілік әрекеттері де жүзеге асуда. Сөзсіз мұндай ықпалдасу бағытындағы белсенділік мемлекеттер арасындағы сенімділік пен әр тараптың қызығушылығы, мүддесі ескерілетін байланыстардың жүзеге асуына түрткі болуы тиіс.

Зерттеу әдістемесі

Мақала барысында саясаттану ғылымымен қатар, қоғамдық-гуманитарлық ғылым саласына белгілі бірқатар әдістер қолданылды. Кез-келген мәселені қарастыру барысындағы ұстанымдардың бірі – объективтілік болды. Мәселенің жағымды және жағымсыз жақтары толыққанды талданып, барынша шынайы тұжырымдар жасалынды. Кез-келген тұжырым аталған мәселеге қатысты жарық көрген зерттеу жұмыстарының мәліметтерін терең салыстырмалы-талдау нәтижесінде жасалды. Жекелеген мәселелерді, соның ішінде Қазақстанның ТМД аясындағы ұйымға мүше мемлекеттермен өзара ықпалдасу үдерісін талдау барысында ретроспективтілік әдіс басшылыққа алынды. Демек, Қазақстанның

ұйым аясында мемлекеттермен ықпалдасу үдерісінің бастаулары, барысы мен нәтижелері қатар талданды. Зерттеу барысында ТМД ұйымының құрылуы мен ұйым ретіндегі ерекшеліктері сипаттала келе, нақты сол ұйым аясындағы шешімдердің, әсіресе ықпалдасу үдерісіне әсері жан-жақты талданды. Зерттеу барысында қазіргі таңдағы ТМД мемлекеттерінің саяси институт ретіндегі ерекшеліктеріне жалпы мағлұматтар беріліп, жүйелі түрде негізгі мәселені талдауға мүмкіндік туындады.

Негізгі бөлім

XX ғасырдың 90-шы жылдары халықаралық саяси үдерістер күрделі өзгерістерге ұшырады. Оның басты себептерінің бірі КСРО-ның ыдырауымен тығыз байланысты болды. Экономика саласындағы дағдарыстарды еңсере алмаған КСРО-ның бірнеше тәуелсіз мемлекеттерге бөлінуі саяси сипаты басым оқиғалар қатарына жатады. Рас КСРО-дағы экономикалық дағдарыстар жаңа құрылған мемлекеттердің алғашқы жылдардағы дамуына өзінің кері әсерін берді. Өйткені барлық мемлекеттердің саяси институт ретінде дамуының алғашқы кезеңдері экономикалық қиындықтармен сипатталады. Сол себепті де алғашқы жылдар экономикалық өрлеуге бастайтын жолдарды белсенді іздеумен байланысты болды. Бұл өз кезегінде саяси-экономикалық сипаттағы интеграцияларға жол ашты. Оның алғашқы әрекеті 1991 жылдың 21 желтоқсанында Алматы қаласында өткен жиын барысында шешімін тапты. Алматы қаласына бұрынғы КСРО-ға мүше болған елдердің басшылары жиналып, Тәуелсіз мемлекеттер достастығы деп аталатын халықаралық ұйымның негізін қалады. Әрине аталған ұйым КСРО-ға мүше болған мемлекеттердің барлығын қамтыды десек, артық болады. Балтық жағалау елдері ұйымнан ресми түрде бас тартса, Грузия алғашқы да тек қана бақылаушы ел ретінде қатысқан болатын. Рас 1993 жылы ұйымның жарғысы қабылданып, Грузия ТМД құрамына кіргенімен, уақыт өте Грузия аталған ұйымнан шығып кетті. Дегенмен бұл ұйымның құрылуы ТМД аумағындағы мемлекеттердің интеграциясының алғышарттарын қалыптастыра алды деп айтуға болады.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылынан бастап Қазақстан Республикасының сыртқы саясатындағы басымдылыққа ие болған бағыттың бірі көпвекторлылық еді. Барлық елдермен достық байланыстарға мән беретін еліміздің сыртқы саясатындағы ерекше назар әсіресе ТМД аумағындағы елдерге аударылады. Әрине ұйым ретінде ТМД-ның өзіндік ерекшеліктері бар. Ең бастысы ТМД-ға мүше елдердің тең құқықтылығы сақталады. Бұл жоғарыда аталған ұйымның жарғысымен бекітілген болатын. Рас алғашқы жылдары бұл ұйымды құру барысында негізінен саяси сипаттағы қажеттіліктер басым болды. Дегенмен уақыт өте келе ТМД аясындағы мемлекеттердің халықарлық байланыстарында әлеуметтік-экономикалық сипаттағы интеграциялық ықпалдастықты да байқауға болады. Мысалы, ТМД құрылған уақыттан бері қалыптасқан тәжірибеге сай, ұйымға мүше елдердің басшылары жылына екі рет кездесу өткізеді. Оның бірі ресми кездесу болса, екіншісі бейресми кездесулер. Сонымен қатар, ұйым аясында мүше елдердің үкіметаралық кездесулері де

жылына екі рет ұйымдастырылады. Ұйымның жанында жылына төрт рет бас қосатын экономикалық кеңес те бар. Демек ұйым тек қана саяси интеграция ғана емес, сондай-ақ экономикалық байланыстарды да күшейтуге мүдделі деп айтуға толық негіздер бар. ТМД-ға мүше мемлекеттері арасында ерекше қарқынды байланыстар білім және ғылым саласында да орын алып отыр. Демек, Қазақстанның ТМД мемлекеттері арасындағы халықаралық байланыстар жүйесі кешенді зерттеуді талап ететіні анық.

Ұйым аясындағы мемлекеттердің саяси интеграциясы бірқатар тұжырымды бағдарламалар негізінде жүзеге асады. Солардың бірі Қазақстан тарапының ұсынысымен қабылданған ТМД-ны дамыту Тұжырымдамасы болып табылады. Тұжырымдамада барлық маңызды шаралардың жоспары бекітіліп, оның орындалуы, мүмкін болатын нәтижелері болжамды талқыланған. Сонымен қатар, аталған Тұжырымдама сынды ТМД елдерінің дәл осы жылға дейін арналған экономикалық даму Стратегиясы да қабылданған. Осы Стратегия мен Тұжырымдаманың мақсаты мен орындалатын шаралардың мәніне көңіл аударсақ, тек қана саяси-экономикалық ғана емес, сонымен қатар қоғам саласының маңызды қырларын де реттеуге тырысушылықты байқаймыз. Қазақстанның ТМД мемлекеттері арасындағы халықаралық интеграция жүйесіндегі ықпалдастықтың үлкен бір саласы – саяси сипаттағы байланыстар болып табылатындығы анық. Біз алдымен ТМД-ның саяси үдерістердегі өзара ықпалдасу барысын сараптамас бұрын, ұйым ретіндегі ТМД-ның саяси үдерістерді реттеушілік қызметін айқындаған дұрыс. Қазақстанның ТМД шеңберіндегі халықаралық ықпалдасу үдерісі ұйымның арнайы Кеңестері мен оның шешімдері негізінде жүзеге асады. Мысалы, ТМД ұйымының саяси үдерістерді реттеуге бағытталған бірқатар Кеңестері жұмыс жасайды. Олардың қатарында:

- ТМД мемлекет басшыларының Кеңесі;
- ТМД үкімет басшыларының Кеңесі;
- ТМД сыртқы істер министрлерінің Кеңесі;
- ТМД-ның парламентаралық Ассамблеясы;
- ТМД-ға мүше елдердің Қорғаныс министрлерінің Кеңесі
- ТМД-ның тұрақты өкілдерінің Кеңесін атай аламыз [1, 54-56 бб.].

ТМД мемлекет басшыларының кеңесі ұйымның ең жоғарғы органы болып табылады. Өйткені дәл осы Кеңес ұйымның барлық алдағы уақытта іс-қимыл жоспарын нақтылап, бекітеді. Қазақстан тарапынан алғашқы жылдардан бастап бұл кеңеске мүше Н.Ә. Назарбаев болса, қазіргі таңда Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев бұл кеңестің мүшесі болып табылады. Қазақстан Республикасының осы Кеңес шешіміне сай ТМД мемлекеттерімен халықаралық қатынастар жүйесінде ықпалдасуы негізінен аймақ аралық әріптестік негізінде жүзеге асып келеді. Сонымен қатар терроризмге қарсы күрес, экономикалық сипаттағы әріптестік байланыстарды нығайту, мемлекеттер арасындағы көші-қон үдерісін реттеу сынды маңызды мәселелердің шешімін табуға атсалысады. Әсіресе бұл кеңестің шешіміне сай, Қазақстан Республикасы 2009 жылы әлемдік экономикалық дағдарысты еңсеруге қатысты іс-қимыл жоспарын бекіткен

болатын. Өз кезегінде ұйым аясындағы саяси үдерістерді реттеу ісінде біз атаған ТМД мемлекеттерінің үкімет басшыларының Кеңесінің алар орны ерекше. Бұл кеңес негізінен мемлекет басшылары Кеңесінің шешімдерін жүзеге асырумен айналысады. Біз бұл кеңестің мақсаттарымен таныса келе, үкімет басшыларының кеңесі негізінен елдер арасындағы экономикалық байланыстарды күшейтуге қатысатындығына көз жеткіземіз. Атап айтқанда, Қазақстан аталған кеңестің шешімдері аясында өндіріс саласында жастардың әріптестігін дамыту мен тәжірибе алмасуын жүзеге асыру жобаларының белсенді мүшесі болып табылады. Сонымен қатар үкімет басшыларының кеңесі ТМД мемлекеттері арасындағы білім және ғылым, мәдениет саласындағы алмасулардың белсенді қатысушысы. Ал сыртқы істер министрлерінің кеңесі негізінен атқарушылық сипаттағы жұмыстарды орындайды. Олар негізінен мемлекет және үкімет басшыларының кеңестеріне өз ұсыныстарын білдіріп отырады. Міне, осы кеңестердің жұмысын айқындау арқылы Қазақстанның ТМД мемлекеттері арасындағы халықаралық ықпалдастық жүйесіндегі орнын анықтауға болады. 1992 жылдың 27 наурызында алғаш рет ТМД-ға мүше елдердің парламентаралық Ассамблеясы өз жұмысын бастаған болатын. Осы жылдан бастап ұйымның барлық құқықтық-заңнамалық негіздері қалыптасып, ұйым аясындағы жұмыстардың конвенциялары қабылданды. Ол конвенциялардың қатарында ТМД елдеріне құқықтық көмек беру, азшылықты құрайтын ұлттарды қорғау, адамның негізгі құқықтарын сақтау, ТМД елдері аясында өзара әкімшілік құқық бұзушылықтың алдын алу сынды өзге де Конвенциялар қабылданған болатын. Осы қабылданған конвенциялар мен қалыптасқан Кеңестердің жұмысымен ТМД өзінің жұмыстарын үйлестіріп келеді. Ең бастысы осы заңнамалық-құқықтық негіздерге сай Қазақстан ТМД-ға мүше мемлекеттермен өзара байланыстарын үйлестіріп келеді [2, 24-31 бб.].

ТМД құрылғаннан бастап Қазақстан ұйымға мүше елдермен тығыз қарым-қатынастар орнатып келеді. Ол әрине ТМД аясындағы интеграциялық үдерістердің белсенді болуымен тығыз байланысты. Бүгінгі таңда біз қызығушылықтары сай келетін елдердің ұйым аясында өзіндік ықпалдасуын байқаймыз. Расында да ТМД-ға мүше елдердің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі де әртүрлі әрі мүдделері де бір-бірімен сай келе бермейді. Сол себепті ұйым аясында жекелеген мемлекеттердің өзара ықпалдасуының орын алу да заңдылық деп санаймыз. Оған әрине геосаяси да ахуалдар өз әсерін тигізіп отырады. ТМД құрылғаннан бері посткеңестік кеңістіктегі геосаяси ахуалға теріс әсер ететін оқиғалар орын алғаны белгілі. 2008 жылдың тамыз айында Грузия мен Ресей Федерациясы арасындағы келіспеушіліктер нәтижесінде бес күнге созылған соғыс әрекеттері орын алды. Ресей тарапы Грузияның мүддесі қайшы келетін бірқатар шешімдер қабылдады. Оның ішінде Оңтүстік Осетия мен Абхазия елдерінің тәуелсіздігін мойындады. Сондықтан Грузия тарапы барлық дипломатиялық байланыстарды үзді. Оның ішінде ТМД аясындағы қалыптасқан қатынастары да тығырыққа тірелді. Сонымен қатар осындай сипаттағы байланыстарды біз Ресей мен Украина арасындағы қарым-қатынастарынан да байқаймыз. Украина Президентіне қарсы тұрғындар наразылығынан

басталған оқиғалар желісінің нәтижесінде 2014 жылы Қырым мен Севастополь сынды аймақтар Ресей Федерациясының құрамына кірді. Территориялық тұтастық бұзылып, қос ел арасындағы байланыстар тығырыққа тірелді. Бір байқағанымыз осы оқиғаларға дейін-ақ Украина мен ТМД арасындағы байланыстар, Украинаның ұйымға қатыстылығы күмәнді бола түскен. Өйткені 2013 жылдан бастап аталған ел ұйым жарнасын төлеуден бас тартып, Қырым оқиғасынан кейін тіпті Достастықтың атқарушы комитетіндегі өкілдерін де қайтарып алған. Осылайша ТМД-ның ұйым ретіндегі қызметін қолдауды тоқтатқан [3, 2 б.]. Ал бүгінгі Украина жеріндегі «арнайы әскери операция» деп атаған соғыс қимылдары ТМД және оның қабылдаған шешімдері мен Кеңес жұмыстарының нәтижесін Украина тарапы толығымен жоққа шығаруына түрткі болды. Сөзсіз мұндай қақтығыс ұйым аясындағы жұмыстардың өз деңгейінде ұйымдастырылуына деген қажеттілікті туындатады. Рас ТМД-ның құрылған күнінен бастап, ұйым аясындағы мемлекеттердің интеграциясы бірнеше бағытта белсенді жүруде. Ұйымға мүше мемлекеттердің интеграциясы негізінен төрт бағытта қалыптасып үлгерді. Әрине ұйымнан тыс та өзара ықпалдасу әрекеттері байқалады. Мысалы, Қытай Халық Республикасының бастамасымен жүзеге асып жатқан «Бір белдеу, бір - жол» деп аталатын Ұлы Жібек жолын қайта қалыптастыру әрекеттеріне бірқатар ТМД-ға мүше елдер белсенді араласып отыр. Дегенмен, ұйым аясында Қазақстан Республикасы белсенділік танытып отырған бағыттар қатарында Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы, Еуразиялық экономикалық бірлестік, Кедендік одақ және Бірыңғай экономикалық кеңістік сынды бастамаларды атауға болады. Қазақстан Республикасы осы аталған ұйымдар мен келісімдердің барлығының да қатысушысы болып табылады. Мысалы 2000 жылы құрылған Еуразиялық экономикалық одақ негізінен бес ТМД мемлекеттерінің басын қосады. Олардың ішінде Қазақстанмен қатар, Ресей, Беларусь, Қырғызстан мен Тәжікстан елдері бар. Ал, 2002 жылы құрылған Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымына Қазақстан Республикасымен қатар, Ресей Федерациясы, Армения, Қырғызстан, Беларусь және Тәжікстан мемлекеттері бар. Барлығы 6 мемлекет мүше болып табылады. Рас 2021 жылдың соңына дейін аталған ұйымның жеке әскери құрамалары бар болып саналғанымен, олар белгілі мақсатта қолданылмаған болатын. Ұйымға мүше елдер территориялық тұтастық пен мемлекет тәуелсіздігін сақтап қалу үшін өзара әскери көмек сұрау құқығына ие. Сонымен қатар ТМД-ға мүше мемлекеттердің өзара ықпалдасығын күшейтуге түрткі болған келісімдер 2010 жылы орын алды. Осы жылы ТМД-ға мүше мемлекеттер, Қазақстан мен Ресей және Беларусь өзара Кедендік Одақты құрып, артынша 2012 жылы Бірыңғай экономикалық кеңістік деп аталатын ықпалдасудың жаңа кезеңін бастады [4, 7-8 бб.]. Бір ерекшелігі бұл ұйымдар өздерінің кеңестері мен парламенттік органдарына ие. Ал Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы жеке әскерге де ие. Демек, бұл ТМД мемлекеттері арасындағы өзара ықпалдасу үдерісінің белсенді жүріп жатқандығының көрінісі болып табылады. ТМД-ның құрылуы мен ондағы мемлекеттердің өзара ықпалдасуы әрине белгілі бір дәрежедегі қажеттіліктен туындап отыр. Сондықтан кез-келген мемлекеттің

ұйым аясынан тыс өзге де алыс және жақын шетелдермен тығыз байланыстар орнатып, саяси-экономикалық ықпалдастықта қарым-қатынастар орнатуы заңдылық. Алайда Ресей зерттеушілері ТМД ұйымы аясындағы байланыстарды тығырыққа тіреп, ұйымдағы Ресейдің ықпалын жою үшін батыс елдері белсенді әрі жоспарлы әрекеттер ұйымдастыруда деген көзқарасты ұстанатындығын байқауға болады. Осы мақсатта батыс елдері ұйымға мүше мемлекеттермен тығыз байланыстар орнатып, өздерінің ықпалын арттыруды көздеп отыр деген пікір білдіреді. Әрине, ұйымға мүше елдердің қажеттілігі тек посткеңестік елдермен ықпалдасу арқылы ғана шешіле қоймайтындығы белгілі. Осы себепті ұйымға мүше елдердің, соның ішінде Қазақстан Республикасының батыс елдермен жүйелі байланыстар орнатуын ұйымның беделіне нұқсан келтіріп, теріс пиғылмен байланыстыру дұрыс емес деп санаймыз. Рас ТМД аумағындағы мемлекеттердің интеграциялық үдерістері әлемдік алпауыт елдер мен белсенді халықаралық ұйымдар аясындағы байланыстармен қатар жүрді. Мұны Қазақстанның мысалынан-ақ байқауға болады. Қазақстан Республикасы ТМД-ның белді мүшесі ретінде интеграциялық үдерістерге белсенді араласып, сонымен қатар БҰҰ, ЕҚЫҰ, Ислам ынтымақтастық және Шанхай ынтымақтастық ұйымдарының да белді мүшесі болып табылады. Оған қоса ЕуроОдақ елдерімен достық қарым-қатынастар орнатып, тіпті Солтүстік Атлантикалық келісім ұйымымен (НАТО) де ықпалдастық байланыстарда. Алайда мұндай интеграциялық байланыстарды батыс елдерінің ықпалы арқылы жүруде деп айтуға негіз жоқ. Тәуелсіз әр мемлекеттің өз мүддесі болатыны ақиқат және өзге елдер сол шындықты қабылдай алуы тиіс.

ТМД аясында мемлекеттердің өзара интеграциясында басты назарда негізінен саяси-экономикалық мүдде жатыр. Ал территориялық тұрғыдан шекаралас болу сынды мәселелер екінші кезекте тұрады. Мысалы 1994 жылы ұйым аясында Орталық Азиялық одақ құру мәселесі көтерілгенімен ол қолдау таппады. Өзара шекаралас жатқан Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан мен Өзбекстан Қазақстанның бұл ұсынысын қолдамаған болатын. Әрине бұл аталған елдердің өзара түйіткілді мәселелерінің әлі де болса шешілмегендігін көрсетеді. Тіпті сол жылдары Өзбекстан Орталық Азиядағы көшбасшы мемлекет болу мәртебесінде Қазақстан Республикасын өзінің бәсекелесі ретінде де көрген болатын. Сол себепті де бұл ұсыныстан бас тартып, уақыт өте келе ТМД ұйымының бағытында Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымынан да шығып кеткен болатын [5, 89-98 бб.].

Саяси астары бар ықпалдасу үдерістерімен қатар, Қазақстан Республикасының ТМД аясындағы байланыстарының үлкен бөлігі экономикалық мәселелермен тығыз байланысты. Отандық зерттеуші Г.Г. Рахматулина өзінің зерттеу жұмысында ТМД ұйымы бағытында құрылған Еуразиялық экономикалық одаққа мүше елдердің экономикасы бәсекеге қабілетті болған жағдайда жаһандану қатерін дұрыс басқарып, экономикалық қауіпсіздікке жол ашады деген пікір білдіреді [6, 265-269 бб.]. Алайда мұндай Еуразия экономикалық одақ сынды ұйымға ТМД мемлекеттерінің барлығы дерлік мүше емес. Сол себепті де бүтіндей ТМД елдерінің басын біріктіретін, әрі осы бағыттағы ықпалдасу

үдерістерін белсенді ететін шешімді жолды табу ісі әлі де болса өзекті болып табылады. Рас ТМД аясындағы экономикалық сипаттағы ықпалдасу үдерістеріне түрлі көзқарастар бар. Бүгінде еліміз мүше болып табылатын Кедендік одақ пен Еуразиялық экономикалық одақ сынды ұйымдардың жұмысына көңілі толмайтындығын білдіретін пікірлер мен көзқарастар өте көп [7, 4 б.]. Дегенмен бүгінгі таңдағы ТМД мемлекеттері арасындағы байланыстардың барысына мән беретін болсақ, ұйымның барлық елдері емес, тек қызығушылықтары мен мүддесі өзара сай келетін елдер арасында экономикалық сипаттағы байланыстар белсенді жүріп жатқандығын байқаймыз. Оның бастапқы қадамдары 1999 жылы жүзеге аса бастаған болатын. Өйткені осы жылы ТМД-ның Экономикалық кеңестері өз жұмысын бастаған болатын. Экономикалық кеңестің мақсаты ТМД аумағындағы экономикалық ықпалдасу үдерістерін толыққанды үйлестіреді деп айтсақ болады. Өйткені бұл кеңес ұйым аясында мемлекеттердің экономикалық байланыстарының бағыттарын айқындап, өзара тәжірибе алмасу, ақпараттармен бөлісу, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуді бірлесу жолдарын айқындайды. Оның құрамына әр мемлекеттің үкімет төрағасының орынбасарлары кіреді. Сонымен қатар кеңес жанындағы арнайы комиссия да жұмыс жасайды. Бұл комиссия айына бір рет бас қосса, кеңес жұмысы жылына төрт реттен кем болмайды. Ұйымға мүше мемлекеттер арасында экономикалық сипаттағы даулар туындаған жағдайда оны шешу мақсатында Экономикалық сот қызмет жұмыс жасайды. Бұл мемлекеттер арасындағы экономикалық ықпалдасу үдерістері барысында туындаған даулар мен орындалмаған міндеткерлікті қалпына келтіру сынды маңызды мәселелерді шешуге күзиретті болып табылады.

ТМД мемлекеттері, соның ішіндегі Қазақстанның экономикалық ықпалдасу үдерістері тек аталған ұйым ішінде ғана емес, сонымен қатар жаһандану үдерісінің барлық заңдылықтарына сай жүруде. Жаһандану дәуіріндегі экономикалық ықпалдасу үдерістері тек бір ұйымның аясында ғана емес, жан-жақты дамудың қажеттіліктерін талап етеді. Дегенмен ТМД ұйымы аясындағы экономикалық ықпалдасу үдерістері ерекше көңіл аударарлық. Өйткені, ТМД құрылған күннен бастап ұйым аясында еркін сауда аймағын қалыптастыру мақсатында бірнеше әрекеттер жасалды. А.М. Мухаметқалиева мен А.М. Мырзахметовалар өздерінің зерттеу жұмыстарында 2010 жылға дейін ТМД ұйымы аясындағы мемлекеттердің өзара экономикалық байланыстарын реттеу мақсатында 110 келісім шарттар жасалған деген пікір білдіреді [8, 23-24 бб.]. 2011 жылдың қазан айында ТМД мемлекеттері еркін сауда аймағы туралы келісімге қол қойылды. Нәтижесінде күні бүгінге дейін Қазақстан, Ресей мен Беларусь мемлекеттерді біріктірген Кедендік одақ құрылып, кейіннен Еуразиялық экономикалық одақ өз жұмысын бастады. Оған аталған үш мемлекетпен қатар Қырғызстан мен Армения мүшелікке өткен болатын.

Қазақстанның ТМД шеңберіндегі халықаралық ықпалдастықтың бір құрамдас бөлігі – білім және ғылым саласы болып табылады. Рас ТМД құрылған күннен бастап саяси-экономикалық тығыз байланыстармен қатар, білім және ғылым саласында ықпалдаса отырып, өзара үйлескен шешімдерді

табу ісі нақты қолға алынды. 1997 жылы ТМД аумағында бірыңғай білім беру кеңістігін қалыптастыру туралы келісімге қол қойылды. Оған Қазақстанмен қатар, Ресей және Өзірбайжан сынды жиыны сегіз елдің үкімет басшылары қол қойған болатын. Бұл құжат сөзсіз білім беру саласындағы ТМД мемлекеттері арасында интеграциялық үдерістерді белсенді етуде үлкен үлесін қосты. Құжат негізінде ТМД мемлекеттері арасындағы білім беру ісі бойынша әріптестік Кеңес те құрылған болатын. Бүгінгі күнге дейін осы кеңес аясында қырыққа жуық құжаттар қабылданып, өзекті мәселелер шешімін тапты. Мемлекет басшыларымен болған жиындар барысында шешімін тапқан білім саласының өзекті мәселелері қатарында жоғары білімі туралы дипломдардың ТМД аумағында мойындалуы болып табылады. Бұл әрине ТМД аумағындағы бірыңғай білім кеңістігін қалыптастыру мақсатында іске асып жатқан шара. Атап өтетін жайттың бірі ТМД көлемінде қабылданып жатқан шаралар ең алдымен таңдау мүмкіндігінің болуымен ерекшеленеді. Тіпті жекелеген шешімдер ТМД-ға мүше елдердің барлығына емес, сол жиын барысын да қатысып, шешім қабылдауға атсалысқан елдерге ғана қатысты болып жатады. Сол себепті кез-келген қабылданған шешім мен бағдарламалар барлық мемлекеттерге тарала бермеуі де мүмкін. Біз осы ретте ТМД аумағында, нақтырақ айтқан білім саласындағы ортақ кеңістікті қалыптастыру әрекеттерінде бірқатар айырмашылықтар бар екендігін атап өтеміз. Мысалы, 1999 жылы Италияның Болонья қаласында отызға жуық елдер Болон декларациясына қол қойған болатын. Осы декларация аясында елімізде көп кешіктірмей білім саласы түбегейлі реформаланып, оқытудың жаңа жүйесіне көшті. Алайда ТМД-ның белді мүшелерінің бірі Ресей Федерациясына аталған жүйеге деген ұзақ жылдар сенімсіздік танытып, кеңестік дәуірден қалған жүйеге артықшылықтар берді. Болонья декларациясының қабылданғанына он жыл өтсе де жаңа білім беру жүйесіне көшіп кете алған жоқ [9, 127-129 бб.]. Мұндай алғашқы жылдары ескі жүйеден бас тартпау әрекеттерін өзге де ТМД-ға мүше елдердің тәжірибесінен де көреміз. Демек біз жоғарыда келтірген ТМД аясында бірыңғай білім беру кеңістігін қалыптастыру әрекеттері іс-жүзінде ұзақ жылдар бойына орындалмай келгендігін байқаймыз. Барлық елдер алдымен өздерінің мүддесі мен қызығушылықтары тұрғысынан шешім қабылдайтыны белгілі. Білім және ғылым саласында ортақ білім беру кеңістігін қалыптастыру әрекеттері тек қана ұйымға мүше елдердің барлығы жаңа жүйеге қосылғаннан бастап толыққанды жүзеге аса бастағандай. 2018 жылы Душанбе қаласында өткен ТМД-ға мүше елдердің сыртқы істер министрлері Кеңесінің шешіміне сай Достастық елдерінің азаматтары ұйым құрамындағы елдердің кез-келген жоғары оқу орындарына түсу мүмкіндіктері ашылды. Осы мақсатта ұйымға мүше болып табылатын тоғыз елдің азаматтарына арналған «ТМД-ның желілік университеттері» жобасы іске қосылды. Аталған жоба бойынша магистрант жастар ұйым аясында бекітілген қырыққа жуық жоғары оқу орындарында білім алуға мүмкіндік алды. «ТМД-ның білім беру ісінің үздігі» деп аталатын арнайы тәсбелгінің пайда болуы және оны иелену құқығы ұйым аясындағы елдердің оқытушылары арасында жүргізілуі сөзсіз білім саласындағы интеграцияға кеңінен жол ашты.

Қазақстанның білім саласындағы интеграциялану үдерісі барысында ТМД мемлекеттері ішінде Ресейдің тәжірибесі мен оның даму бағытына артықшылықтар береді. Тек жоғары білім беру саласы ғана емес, орта білім беру саласынан да байқаймыз. Еліміздің жоғары оқу орындарының алдағы уақытта даму бағыттары да ТМД-ға мүше елдермен тығыз байланысты болмақ. Қ.К. Тоқаев еліміздің бизнес өкілдерімен болған кездесуі барысында «Болашақ» білім беру бағдарламасына қатысты пікірін білдіре келе, еліміз үшін техникалық білім мазмұнына ие мамандықтар ерекше сұраныста болатындығын атап өтті. Өйткені осы кездесу барысында Қазақстан Республикасының Президенті ендігі кезекте «Болашақ» бағдарламасына сай білім алушылар Ресейдің техникалық жоғары оқу орындарына жіберілетіндігін айтқан. Оған қоса елімізде тек Ресей ғана емес, сонымен әлемнің алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарының бөлімшелерін де ашу ісі көзделген. Нәтижесінде Алматы мен Атырау қалаларында ресейлік техникалық бағыттағы жоғары оқу орындарының бөлімшелерін ашу ісі қарқынды басталды. Атырау қаласында мұнай-газ саласы бойынша бәсекеге қабілетті мамандар даярлайтын ресейлік Губкин атындағы университет бөлімшесін ашу жұмыстары соңғы кезеңіне де жетті [10, 1 б.]. Демек ТМД аясындағы Қазақстанның білім саласындағы халықаралық интеграциясында Ресеймен ықпалдасу үдерістерін байқаймыз. Қазіргі күні Қазақстанның ТМД елдерімен білім саласындағы ықпалдастық қатынастарында маңызды бірқатар мәселелер айқын сезіледі. Ол алдымен заман ағымына сай келетін әрі бәсекеге қабілетті мамандар даярлаумен байланысты. Сонымен қатар білім беру үдерісі мен жүйелерін тиімді басқару, жаңартылған білім беру мазмұны жағдайындағы заманауи ақпараттық технологияларды енгізу және тәжірибеде белсенді қолдану, профессор-оқытушылар құрамының кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру, инклюзивті білім беру сынды өзіндік ерекшеліктері бар мәселені шешудегі маңызды қадамдар, болашақ мамандарды даярлауда олардың әлеуметтік жауапкершілігі жоғары, шығармашыл тұлға даярлаудың жолдары сынды бүгінгі білім беру саласының өзекті мәселелері бойынша ықпалдастықтың бағыттарын анық көре аламыз.

Қазіргі таңдағы ТМД ұйымы өзінің ең бір шешуші кезеңдердің бірінде тұр деп айтуға болады. Ұйым ішкі және сыртқы қатерлермен бетпе-бет келуде. Әсіресе сыртқы қатерлер ТМД-ның жекелеген мемлекеттері үшін ерекше сезілуде. ТМД-ға мүше елдері арасындағы байланыстарда Ресей Федерациясының үстемдігі мен ықпалының басымдығы туралы Рой Алисон өзінің «Regionalism, Regional Structure and Security Management in Central Asia» атты мақаласында атап көрсетеді. Автор Орталық Азия елдерінің аймақтық қауіпсіздік мәселесін шешуде мүмкіндіктері шектеулі екендігін көрсетіп, Ресей тарапының үстемдігі айқын сезілетіндігі туралы пікір білдіреді [11, 481 б.]. Зерттеуші Стефан Бланк өзінің «The United States and Central Asia» атты ғылыми-зерттеу жұмысында АҚШ үшін Орталық Азияның маңыздылығын айқындайды. Әсіресе террористтік әрекеттерді

болдырмау, алдын-алу тұрғысынан келгенде АҚШ Орталық Азиядағы өз ықпалынан айырылмаудың қажеттілігін атап өтеді [12, 129 б.]. Өз кезегінде зерттеуші М. Назиров өзінің «Russia, China and the United states in Central Asia: clash of interests» атты ғылыми-зерттеу жұмысында Орталық Азияның саяси-экономикалық өмірінде АҚШ-Ресей-Қытай үштігінің ықпалы басым болғандықтан көпвекторлыққа негізделген сыртқы саясаттағы ұстанымдардың қалыптасты деген пікір білдіреді [13, 39 б.]. Демек Орталық Азияда үстемдікке ие болуды қалайтын елдер қатарында Ресей ғана емес, өзге де әлемнің алпауыт саналатын мемлекеттер бар деген пікірі орынды. Мұндай үстемдік ету саясаты салдарынан бүгінде Ресей мен Украина елдері арасындағы қарым-қатынастар шиеленісті дамуда. Нәтижесінде АҚШ және Батыс елдерінің санкция салу әрекеттері ТМД-ның белсенді мүшесі Ресей және өзге де мемлекеттері үшін саяси-экономикалық ауыр салдары болуы мүмкін. Нәтижесінде онсыз да беделі тым төмендеп кеткен ТМД-ның халықаралық ұйым ретінде өмір сүруі қиындай түседі. Оның үстіне тек сыртқы қатерлер ғана емес, ТМД мемлекеттерінің өз іштеріндегі саяси ахуал да тұрақты емес. Оның дәлелі ретінде Беларусия Президентіне қарсы болып өткен толқуларды атасақ болады. Сонымен қатар Молдовадағы болып өткен Президент сайлауынан кейін, саяси күштер арасындағы теңгерімсіздік байқалады. Бірі ТМД бағытында болуды қаласа, ендігі бірі батыстық бағытта даму жолын ұсынып отыр. Сөзсіз мұндай ахуалдардың барлығы да ТМД мемлекеттері арасындағы өзара ықпалдасу үдерісін тығырыққа тірейді. Мұндай саяси күштер арасындағы теке-тірестер барысында Қазақстан үшін қолайлы шешімдердің бірі көпвекторлық саяси ұстанымдар болып қала бермек деп пікір білдіреміз.

Рас Ресей мен Украина арасындағы соғыс әрекеттері ТМД-ның халықаралық ұйым ретіндегі жұмысына кері әсер етеді. Өйткені саяси беделі бар халықаралық ұйымдар қандай да бір соғыс әрекеттерін құптамасы анық. Алайда ТМД-ға мүше елдер арасында Ресей мен Украина арасындағы соғыс әрекеттеріне әртүрлі ұстаным қалыптасқан. Мысалы, Беларусия Ресейдің әрекеттерін қолдайтынын және түсінікпен қарайтындығын мәлімдеген. Беларусия Сыртқы істер министрлігі Украинаның Донецк және Луганск жеріндегі сегіз жылға созылған әскери іс-қимылдарды Ресей мүддесінің тапталуына әкелді деген пікір білдіреді. Беларусия Президенті А. Лукашенко 2022 жылдың қазан айында өткен ТМД елдерінің бас қосуында Ресей мен Украина арасындағы қақтығысқа сыртқы күштердің әсері мол екендігін атап өтеді. Екінші дүниежүзілік соғыстан бері түрлі әскери кампанияларда жеңіліс тапқан батыс елдері кеткен еселерін қайтару мақсатында осындай әрекеттерге барып отыр деген ойды ортаға салады. А. Лукашенко батыс елдерінің басты нысаны Ресей мен Беларусия мемлекеті болғанымен, ТМД елдерінің барлығы да арандатуға түсуі мүмкін деген пікір білдіреді [14]. Қырғызстан да Ресей мен Украина арасындағы алғашқы келіссөздерінің тығырыққа тірелуіне Украинаны кінәлады.

ТМД-ның бірқатар мүше елдері, Қазақстан, Әзірбайжан Армения, Өзбекстан Ресей мен Украина арасындағы қақтығыстарды бейбіт жолмен шешуді дұрыс деген пікір білдірді. Өзге де мүше елдер қақтығысты бейбіт жолмен шешуді

ұсынғанымен, Молдова Ресейдің Украинадағы іс-қимылына теріс баға берді. Әрине Ресей мен Украина арасындағы қақтығыстың экономикалық салдары ауыр. Ол екі елмен қатар, ТМД елдеріне де өте қатты сезіледі. ТМД-ға мүше елдер тек осы ұйым аясындағы ғана емес, өзге де әлеуметтік-экономикалық маңызға ие ұйымдар аясында жұмыс жасап келеді. Егер де Ресей мен Украина арасындағы қақтығыс ұзақ уақытқа созылмаса, АҚШ және Еуроодақ тарапынан салынған санкциялардың әсері де байқалмасы анық еді. Алайда кейінгі оқиғалар қос елдің арасындағы қақтығыстың үлкен масштабтағы соғыс әрекеттері болатындығын дәлелдеп отыр. Бұл батыс елдері тарапынан Ресей арқылы келетін мұнай және газ өнімдеріне эмбарго жариялау әрекеттеріне ұласты. Оның салдарынан ТМД-ға мүше елдер арасында инфляция, девальвация орын алуы да мүмкін. Қазақстан экономикасы мұндай қадамға әлі де болса дайын емес. Еліміздің мұнай және газ саласы Ресеймен тығыз байланысты. Сол себепті батыс елдерінің Ресейге салған санкцияларының әсері ТМД және оның ішінде алдымен Қазақстан экономикасы үшін әсері мол. Қазақстан мен Ресей арасындағы тауар айналым көрсеткіштері жоғары. Ресей аумағында орналасқан әлемдік өндіріс орындары зауыттарының өнімдерін еліміз белсенді тұтынады. Мұндай әлеуметтік-экономикалық факторлар өз кезегінде ТМД-ның ұйым ретінде сақталуына кері әсер етеді деп санаймыз. Бұл өз кезегінде Қазақстанның өзіндік экономикалық дербестікке қол жеткізетін жаңа жолдарды іздестіруіне жаңа мүмкіндіктер беруі тиіс.

ТМД аясында Қазақстан үшін маңызды болып тұрған мәселелердің бірі – ұлттық мүдде мәселесі. Тек ұлттық мүдде ескерілген әріптестік байланыстар ғана барлық халықаралық ұйымдардың жұмысын нәтижелі етеді. Мұндай жайт ТМД-ға да тән. ТМД аясындағы байланыстар өзара сенімге негізделумен қатар, біржақты, бір мемлекеттің мүддесіне орайластырған шешімдерге негізделмеуі тиіс. Ұйым аясында мемлекеттер арасындағы әріптестік байланыстар нәтижесінде тұрақты даму, экономикалық өсім, әлеуметтік ахуалдың жақсаруы сияқты оң жағдайлардың туындауы да ұлттық мүдденің ескерілуінен деп санаймыз. Әрине, Қазақстан Республикасы тәуелсіз ел ретінде қандай халықаралық ұйымға мүше болып, сыртқы саясаттағы ұстанымдары дербес айқындауға құқылы. ТМД аясында еліміз үшін саяси-экономикалық, әлеуметтік-рухани, ақпараттық кеңістік, әскери қауіпсіздік саласындағы мәселелерді ұлттық мүддеге негіздей алуы өзекті мәселе.

Қорытынды

Сонымен қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы ТМД ұйымы аясында белсенді интеграциялық үдерістерге қатысатындығы жан-жақты сараланды. Қазақстан Республикасының ТМД ұйымына мүше елдермен өзара ықпалдасу әрекеттері тек қана ұйымның шарттары ғана емес, сондай-ақ ұйымға мүше елдер арасында құрылған жаңа одақтар мен келісімдер негізінде де жүріп отыр. Ұйым ішінен құрылған одақтар тек қана саяси сипаттағы байланыстар ғана емес, сонымен қатар экономикалық сала, әлеуметтік бастамалар және білім, ғылым саласын қамтып отыр. Әрине Қазақстанның ТМД мемлекеттерінің

интеграциялық жүйесіндегі қызметі өзге де халықаралық ұйымдарға мүше болу, жаңа ұйымдардың шарттарын орындау сынды жұмыстармен қатар жүргізілді. Тәуелсіз мемлекеттер достастығының өзіндік артықшылықтары бар екендігі айқын. Ол, әсіресе әлемдік саясат пен аймақаралық әріптестік байланыстарды нығайтудағы маңыздылықтан көрінеді. Бүгінгі таңда ұйымға мүше елдер арасында өзара байланыстарды реттейтін құқықтық негіздері толыққанды қалыптасқанымен, ол көп жағдайда сақтала бермейтіндігін байқап отырмыз. Оны біз нақты оқиғалар арқылы көрсете алдық. Демек Қазақстанның ұйымға мүше мемлекеттермен ықпалдасу әрекеттерін ұйымдастыру ісі барлық мемлекеттердің назарында екендігін білдіреді.

Бүгінгі күні әлемдегі саяси ахуал тұрақты емес. Мемлекеттер арасындағы байланыстар шиеленісіп, мемлекеттер арасындағы байланыстардың стратегиялық мәселелері өз шешімін таппай отыр. Бұл өз кезегінде ТМД алаңын белсенді әрі тиімді пайдалану қажеттілігін дәлелдеп отыр. ТМД посткеңестік кеңістіктегі беделді ұйым болуы үшін тұрақты экономикалық өсімнің кепіліне айналып, заманауи жобалардың жүзеге асуына жағдай жасауы тиіс. Саяси тұрақтылықты қамтамасыз етумен қатар, энергетика, көлік құрастыру, көпжақты сауда істері, жаңа логикалық дәліздер дамыту сынды маңызды мәселелердің өз шешімін табуына түрткі бола білуі құптарлық. Саяси экономикалық мәселелермен қатар, ТМД ұйым ретінде әлеуметтік мәселелерді шешу ісінде көшбасшыға айналуы тиіс. Мемлекеттің дамуы мен халықтың әл-ауқатын арттыру мақсатында интеграциялық байланыстарды күшейту жоғары нәтиже береді деп санаймыз. Бәсекелестік емес, әріптестік байланыстарды дамыта отырып, территориялық шағымдар емес, мемлекеттің тұтастығын толықтай мойындау арқылы ғана ТМД ұйым ретінде беделін көтере алады.

Әрине ХХІ ғасыр тек аймақаралық ғана емес, ең бастысы әлемдік ұйымдардың жұмысына ерекше белсенді қатысуды талап етеді. Сол себепті Қазақстанның көп векторлы саясатына негіздей отырып, барлық тараптардың байланыстарының жақсы жақтарына ие болу мәселесі ерекше өзекті деп баға береміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Власов А. 20 лет СНГ и перспективы евразийской интеграции // Родина. – №1. – 2019. – с. 54-56
2. Малышева Д.В. Содружество независимых государств: пространственно-организационная динамика // Анализ и прогноз. – 2019. – №3. – с. 24-31
3. Постникова Е. Участный случай: будет ли СНГ исключать Украину из организации // Известия. – 2021. – №4. – 2 с.
4. Москалькова Т.Н. СНГ: история и перспективы. – Москва: Издание ГосДумы, 2012. – 179 с.
5. Лаумулин М.Т. Возвращение в место, которого нет // Россия в глобальной политике. – 2012. – Том 10. – №1. с. 89-98
6. Рахматулина Г.Г. О современном состоянии интеграционных процессов в государствах ЕЭП // Современные интеграционные процессы: качественно новые

- формы. – Алматы, 2013. с. 265-269
7. Додонов В. Экономическое сотрудничество Казахстана с ЕС и ЕАЭС и социально-экономические эффекты. – Алматы: фонд Фридриха Эберта, 2017. – 65 с.
 8. Мухаметкалиева А.М., Мырзахметова А.М. Экономические и правовые аспекты интеграции в СНГ // Вестник КазНУ. – Серия международные отношения и международное право. - №4(60). – 2012. – с. 23-24
 9. Степанов Е.И. Болонский процесс в России: аргументы «за» и «против» // Журнал социологии и антропологии. – 2010. – №4. – Том 10. с. 127-129
 10. Уәли Б. Жарқын болашаққа негіз болған сапар // Егемен Қазақстан газеті. – 14 ақпан 2022 жыл. – 1 б.
 11. Roy Allison. Regionalism, Regional Structure and Security Management in Central Asia // International Affairs. Volume 80. – №3, 2004.
 12. Stephen Blank. The United States and Central Asia // Central Asian Security: The New International Context, The Royal Institute of International Affairs. –London, Brookings Institution Press, 2001. – p.127-147.
 13. Nazirov M. Russia, China and the United states in Central Asia: clash of interests // The scientific heritage. – №80-5(80). – 2021. – 38-42 p.
 14. Нуриева С. Лукашенко заявил, что против всех стран СНГ развязана «настоящая гибридная война» // URL:<https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/14/18793477.shtml?updated>

REFERENCES:

1. Vlasov A. 20 let SNG i perspektivy evrazijskoj integracii [20 years of CIS and Eurasian integration prospects] // Rodina. - №1. – 2019. – s. 54-56
2. Malysheva D.V. Sodruzhestvo nezavisimyh gosudarstv: prostranstvenno-organizatsionnaja dinamika [The Commonwealth of Independent States: spatial and organizational dynamics] // Analiz i prognoz. – 2019. – №3. – s. 24-31
3. Postnikova E. Uchastnyj sluchaj: budet li SNG iskljuchat' Ukrainu iz organizacii [A special case: will the CIS exclude Ukraine from the organization] // Izvestija. –2021. – №4. – 2 s.
4. Moskal'kova T.N. SNG: istorija i perspektivy [CIS: history and prospects]. – Moskva: Izdanie GosDumy, 2012. – 179 s.
5. Laumulin M.T. Vozvrashhenie v mesto, kotorogo net [Returning to a Place that doesn't exist] // Rossiya v global'noj politike. – 2012. – Tom 10. – №1. s. 89-98
6. Rahmatulina G.G. O sovremennom sostojanii integracionnyh pcessov v gosudarstvah EEP [On the current state of integration processes in the CES States] // Sovremennye integraciyaonnye processy: kachestvenno novye formy. – Almaty, 2013. s. 265-269
7. Dodonov V. Jekonomicheskoe sotrudnichestvo Kazahstana s ES i EAJeS i social'no-jekonomicheskie jeffekti [Economic cooperation of Kazakhstan Series A - Socio-economic effects]. – Almaty: fond Fridriha Jeberta, 2017. – 65 s.
8. Muhametkalieva A.M., Myrzahmetova A.M. Jekonomicheskie p pravovye aspekty integracii v SNG [Economic and legal aspects of integration in the CIS] // Vestnik KazNU. – Serija mezhdunarodnye otnoshenija i mezhdunarodnoe pravo. - №4(60). – 2012. – s. 23-24
9. Stepanov E.I. Bolonskij process v Rossi: argumenty «za» i «protiv» [The Bologna process in Russia: arguments for and against] // Zhurnal sociologii i antropologii. – 2010. – №4. – Tom 10. s. 127-129
10. Uali B. Zharkyn bolashakka negiz bolgan sapar [A journey that laid the foundation for a bright future] // Egegen Kazaqstan gazetі. – 14 aqpan 2022 zhyl. – 1 b.
11. Roy Allison. Regionalism, Regional Structure and Security Management in Central Asia // International Affairs. Volume 80. – №3, 2004.
12. Stephen Blank. The United States and Central Asia // Central Asian Security: The New International Context, The Royal Institute of International Affairs. –London, Brookings Institution Press, 2001. – p.127-147.
13. Nazirov M. Russia, China and the United states in Central Asia: clash of interests // The scientific heritage. – №80-5(80). – 2021. – 38-42 p.
14. Nurieva S Lukashenko zaiavil, chto protiv vsekh stran SNG razviazana «nastoiashiaa gibridnaia voina» [Lukashenko said that a «real hybrid war» has been unleashed against all CIS countries] // URL:<https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/14/18793477.shtml?updated>